GLOBAL JOURNAL OF CROSS-DISCIPLINARY INNOVATIONS
Multidisciplinary peer-reviewed scholarly journal
GJCDI
Vol. 1 | Issue 3
Year: 2026

ALISHER NAVOIY VA YUNUS EMRE IJODIDA INSONPARVARLIK G‘OYALARINING QIYOSIY TAHLILI

Qushimova Jasmina Bekzodovna
Alisher Navoiy nomidagi Toshkent davlat o‘zbek tili va adabiyot Universiteti talabasi

Annotatsiya. Ushbu maqolada turkiy xalqlar mumtoz adabiyotining ikki yirik vakili Alisher Navoiy va Yunus Emre ijodida insonparvarlik g‘oyalarining badiiy-falsafiy talqini qiyosiy jihatdan tahlil qilinadi. Tadqiqotning asosiy maqsadi ikki mutafakkirning inson qadr-qimmati, muhabbat, mehr-oqibat, adolat, ma’naviy kamolot va insonlar o‘rtasidagi tenglik haqidagi qarashlarini aniqlash hamda ularning mushtarak va o‘ziga xos jihatlarini ochib berishdan iborat. Maqolada Navoiyning “Hayrat ul-abror”, “Lison ut-tayr”, “Mahbub ul-qulub” kabi asarlari hamda Yunus Emrening “Divon” va “Risolat un-nushiyya” asarlari asosiy tahlil manbalari sifatida tanlandi. Tadqiqotda qiyosiy-tipologik, tarixiy-adabiy va g‘oyaviy-badiiy tahlil usullaridan foydalanildi. Tahlil natijasida Navoiy insonparvarlikni shaxsiy axloq, ijtimoiy adolat, ilm-ma’rifat va jamiyat farovonligi bilan chambarchas bog‘lagani, Yunus Emre esa inson qalbini poklash, ilohiy ishq, bag‘rikenglik va barcha insonlarga mehr bilan munosabatda bo‘lish masalalariga alohida e’tibor qaratgani aniqlandi. Har ikki ijodkor insonni ma’naviy yuksalishning markaziga qo‘yadi va uning kamolotini ezgu xulq hamda muhabbat bilan bog‘laydi. Maqolada mazkur g‘oyalarning bugungi globallashuv sharoitidagi ma’naviy-tarbiyaviy ahamiyati ham yoritiladi.

Kalit so‘zlar: Alisher Navoiy, Yunus Emre, insonparvarlik, gumanizm, tasavvuf, ilohiy ishq, komil inson, ma’naviy kamolot, adolat, bag‘rikenglik, turkiy adabiyot, qiyosiy tahlil.

Turkiy xalqlar adabiyoti tarixida insonni ulug‘lash, uning ma’naviy imkoniyatlarini namoyon etish, ezgulik va adolatni qaror toptirishga qaratilgan g‘oyalar muhim o‘rin egallaydi. Bu an’ananing yirik namoyandalaridan biri Alisher Navoiy bo‘lsa, turk adabiyotining mashhur mutasavvif shoiri Yunus Emre ham inson qalbi, muhabbat va ma’naviy kamolot masalalarini o‘z ijodining markaziga qo‘ygan.

Alisher Navoiy (1441–1501) o‘zbek mumtoz adabiyotining buyuk vakili, mutafakkir va davlat arbobi sifatida turkiy tilning badiiy va ilmiy imkoniyatlarini yuksak darajaga ko‘tardi. Uning asarlarida insonning jamiyatdagi o‘rni, adolatli boshqaruv, ilm-ma’rifat, saxovat, kamtarlik va komil inson tarbiyasi masalalari keng yoritilgan. Ayniqsa, “Xamsa” tarkibidagi “Hayrat ul-abror” dostoni hamda “Mahbub ul-qulub” asarida axloqiy va ijtimoiy qarashlar izchil ifodalangan.

Yunus Emre esa XIII asr oxiri va XIV asr boshlarida yashab ijod qilgan, turk tasavvuf adabiyotining shakllanishi va rivojlanishida katta o‘rin tutgan shoir hisoblanadi. Uning she’riyatida inson qalbining pokligi, ilohiy ishq, kamtarlik, sabr, mehr-oqibat va insonlar o‘rtasidagi ma’naviy birlik g‘oyalari yetakchilik qiladi. Shoir murakkab falsafiy tushunchalarni xalqona va samimiy ifoda vositasida yetkazishi bilan ajralib turadi.

Mazkur ikki ijodkor turli tarixiy sharoitlarda yashagan bo‘lsa-da, ularning asarlarida insonni e’zozlash va ma’naviy barkamollikka erishish g‘oyalari o‘zaro yaqinlashadi. Shu bois Navoiy va Yunus Emre ijodini qiyosiy o‘rganish turkiy xalqlarning umumiy ma’naviy merosini anglash, adabiy aloqalarning mushtarak jihatlarini aniqlash va mumtoz asarlarning zamonaviy ahamiyatini belgilashda muhimdir.

Tadqiqotning maqsadi — Alisher Navoiy va Yunus Emre ijodidagi insonparvarlik g‘oyalarini qiyosiy tahlil qilish, ularning axloqiy-falsafiy asoslarini ochib berish hamda ikki ijodkor qarashlarining o‘xshash va farqli jihatlarini aniqlash.

Tadqiqotning vazifalari insonparvarlik tushunchasining mazmunini izohlash, ikki shoirning asosiy asarlarida inson va jamiyat munosabatini o‘rganish, muhabbat va ma’naviy kamolot talqinlarini qiyoslash hamda mazkur qarashlarning bugungi tarbiyaviy ahamiyatini ko‘rsatishdan iborat.

Alisher Navoiy dunyoqarashida inson oliy qadriyat sifatida talqin etiladi. Shoir uchun insonning ulug‘ligi uning nasabi, boyligi yoki mansabi bilan emas, balki aqli, odobi, adolati, saxovati va jamiyatga keltiradigan foydasi bilan belgilanadi. Bu qarash Navoiy ijodining turli janr va mavzularida namoyon bo‘ladi.

“Hayrat ul-abror” dostonida adolat, rostgo‘ylik, saxovat, tavoze, ilm va axloq masalalari markaziy o‘rin egallaydi. Asarda insonning ma’naviy qiymati uning amaliy faoliyati va axloqiy fazilatlari orqali namoyon bo‘lishi ta’kidlanadi. Shoirning fikricha, inson o‘z manfaatinigina ko‘zlamasligi, boshqalarning dardiga sherik bo‘lishi va jamiyat hayotida ezgulikni qaror toptirishga intilishi kerak.

Navoiy insonparvarligining muhim jihatlaridan biri — adolatni ijtimoiy hayotning asosiy mezoni sifatida talqin etishidir. Uning qarashlarida hukmdor va mansabdor shaxslarning mas’uliyati xalq manfaatiga xizmat qilish, zaiflarni himoya qilish va zulmga yo‘l qo‘ymaslik bilan belgilanadi. Demak, shoir ilgari surgan insonparvarlik faqat shaxsiy mehribonlik bilan cheklanmaydi, balki ijtimoiy munosabatlarni axloqiy asosda tashkil etishni ham nazarda tutadi.

“Mahbub ul-qulub” asarida Navoiy turli toifadagi insonlarning xulq-atvori, fazilatlari va kamchiliklarini tahlil qiladi. Asarda ilm ahli, hunarmandlar, davlat arboblari va boshqa ijtimoiy qatlam vakillariga munosabat bildiriladi. Muallif halollik, mehnatsevarlik, kamtarlik va adolatni ulug‘lab, riyokorlik, ochko‘zlik, kibr va manfaatparastlikni tanqid qiladi. Bunday yondashuv insonning axloqiy qiyofasini jamiyat taraqqiyoti bilan bog‘liq holda tushunishga imkon beradi.

Navoiy ijodida komil inson tushunchasi ham insonparvarlik g‘oyasining muhim tarkibiy qismidir. Komillik faqat bilimli bo‘lish yoki diniy amallarni bajarish bilangina belgilanmaydi. U bilimni ezgulik yo‘lida qo‘llash, nafsni boshqarish, o‘zgalarga yordam berish va adolatga sodiq qolish kabi fazilatlarni ham qamrab oladi.

Shoirning “Lison ut-tayr” asarida qushlarning haqiqatni izlash yo‘lidagi ramziy safari orqali insonning o‘zligini anglash va ma’naviy kamolotga intilish jarayoni yoritiladi. Bu asarda tashqi izlanish bilan ichki o‘zgarish o‘rtasidagi bog‘liqlik muhim ahamiyat kasb

etadi. Inson o‘zidagi xudbinlik, manmanlik va nafsga berilish kabi illatlarni yengmasdan turib, haqiqiy kamolotga erisha olmaydi.

Navoiy insonparvarligi axloqiy, ijtimoiy va tasavvufiy qarashlarning uyg‘unligi asosida shakllangan. Unda insonni qadrlash, uning imkoniyatlarini rivojlantirish va jamiyatni adolatli qilish o‘zaro bog‘liq maqsadlar sifatida namoyon bo‘ladi.

Yunus Emre she’riyatining markazida inson qalbi va muhabbat turadi. Shoirning insonparvarlik qarashlari tasavvufiy tafakkur bilan chambarchas bog‘liq bo‘lib, ularda ilohiy ishq insonning ma’naviy yuksalishiga olib boruvchi kuch sifatida talqin etiladi.

Yunus Emre uchun muhabbat shunchaki hissiy kechinma emas. U insonni xudbinlikdan xalos etadigan, qalbni poklaydigan va odamlar o‘rtasida ma’naviy yaqinlikni vujudga keltiradigan axloqiy tamoyildir. Muhabbat tufayli inson o‘z manfaatlaridan yuqoriroq turishni, boshqalarning dardini his qilishni va o‘zgalarga hurmat bilan munosabatda bo‘lishni o‘rganadi.

Shoirning mashhur misralaridan biri bu qarashni yaqqol ifodalaydi:

“Yaratilanni sev, Yaratgandan ötürü.”

Ushbu fikrning mazmuni — yaratilgan mavjudotlarni Yaratgan bilan bog‘liq ma’naviy ehtirom asosida sevish va qadrlashdir. Bunda insonlarga munosabatda ularning tashqi mavqei yoki ijtimoiy farqlaridan ko‘ra, insoniy mohiyatiga e’tibor qaratiladi. Mazkur g‘oya Yunus Emre ijodidagi bag‘rikenglik va umuminsoniy muhabbatning muhim ifodasidir.

Shoirning yana bir mashhur misrasi quyidagicha:

“Gelin tanış olalım, işi kolay kılalım.”

Mazmunan bu chaqiriq insonlarni o‘zaro tanishishga, hamjihatlikka erishishga va birgalikda ish tutishga undaydi. Misra Yunus Emre qarashlarida ijtimoiy totuvlik va hamkorlikning ahamiyatini ko‘rsatadi.

Yunus Emre she’riyatida insonni tashqi belgilariga qarab baholash emas, uning qalbi va axloqiy qiyofasini anglash muhim hisoblanadi. Kibr, adovat, hasad va manmanlik insonni ma’naviy kamolotdan uzoqlashtiradigan illatlar sifatida namoyon bo‘ladi.

Kamtarlik, sabr, kechirimlilik va samimiyat esa insonni komillikka yetaklaydigan fazilatlardir.

Shoirning “Divon”ida ishq va inson qalbiga doir qarashlar lirik ifodada yoritilgan bo‘lsa, “Risolat un-nushiyya” asarida axloqiy-ma’rifiy masalalar kengroq namoyon bo‘ladi. Har ikki asarda insonning o‘z nafsini anglash, yomon xulqlardan voz kechish va ma’naviy poklikka intilishi muhim o‘rin egallaydi.

Yunus Emre ijodining o‘ziga xos xususiyati shundaki, u murakkab tasavvufiy tushunchalarni sodda, ta’sirchan va xalqona til orqali ifodalaydi. Shu sababli uning insonparvarlik haqidagi fikrlari faqat ma’lum bir ilmiy yoki diniy doiraga emas, keng xalq ommasiga ham tushunarli bo‘lgan.

Demak, Yunus Emre insonparvarligining asosida muhabbat, qalb pokligi, kamtarlik va insonlar o‘rtasidagi ma’naviy birlik g‘oyalari yotadi. Uning qarashlarida insonni sevish va qadrlash ruhiy kamolotning ham sharti, ham natijasi sifatida namoyon bo‘ladi.

Alisher Navoiy va Yunus Emre ijodini qiyosiy o‘rganish ularning umumiy ma’naviy asoslarini hamda badiiy-falsafiy yondashuvlaridagi farqlarni aniqlash imkonini beradi. Har ikki ijodkor insonning ma’naviy kamolotini asosiy maqsad deb biladi, biroq bu maqsadni yoritishda turli badiiy vositalar va mavzuviy urg‘ulardan foydalanadi.

Inson qadr-qimmatini ulug‘lash har ikki shoir ijodining mushtarak jihatidir. Navoiy insonning qadrini uning axloqiy fazilatlari, bilimga munosabati va jamiyatga foydasi bilan belgilasa, Yunus Emre insonning ichki mohiyati, qalb pokligi va muhabbatga qobiliyatini alohida ta’kidlaydi. Har ikki qarashda insonni tashqi mavqe yoki moddiy manfaat bilan baholash cheklangan yondashuv sifatida namoyon bo‘ladi.

Muhabbat va mehr-oqibat masalasi ikki ijodkorni birlashtiruvchi muhim omildir. Navoiy asarlarida muhabbat insonni ezgulikka boshlovchi kuch bo‘lib, unda insoniy va ilohiy ma’nolar o‘zaro uyg‘unlashadi. Yunus Emreda esa muhabbat ko‘pincha butun borliqni birlashtiruvchi, inson qalbini poklovchi va adovatni bartaraf etuvchi ma’naviy kuch sifatida ifodalanadi. Shunday qilib, har ikki shoir muhabbatni insonning o‘zgarishi va yuksalishi bilan bog‘laydi.

Adolat va axloqiy mas’uliyat masalasida Navoiy ijodining ijtimoiy yo‘nalishi kuchliroq namoyon bo‘ladi. Shoir adolatli hukmdor, xalq manfaatiga xizmat qiluvchi rahbar, halol mehnat va ijtimoiy mas’uliyat haqida fikr yuritadi. Yunus Emre esa insonning ichki dunyosi, niyati, qalb pokligi va boshqalarga munosabatiga ko‘proq e’tibor qaratadi. Biroq bu farq mutlaq emas: Navoiy ham qalb tarbiyasini muhim deb biladi, Yunus Emre ijodida ham insoniy munosabatlarning ijtimoiy ahamiyati mavjud.

Bugungi globallashuv sharoitida turli madaniyat va dunyoqarash vakillari o‘rtasidagi muloqot, bag‘rikenglik va o‘zaro hurmat masalalari alohida ahamiyat kasb etmoqda. Shu jihatdan Navoiy va Yunus Emre merosi nafaqat tarixiy-adabiy, balki tarbiyaviy va ma’naviy ahamiyatga ham ega.

Navoiy asarlarida ilgari surilgan adolat, ilm-ma’rifat, halollik va xalqparvarlik g‘oyalari yoshlarni mas’uliyatli, bilimli va jamiyat manfaatiga befarq bo‘lmagan shaxslar sifatida tarbiyalashga xizmat qiladi. Shoirning axloqiy qarashlari insonning o‘z faoliyatini tanqidiy baholashi, boshqalarning manfaatlarini hisobga olishi va ezgu amallarga intilishi zarurligini ko‘rsatadi.

Yunus Emre ijodidagi muhabbat, bag‘rikenglik, kechirimlilik va insonlar o‘rtasidagi birlik g‘oyalari esa nizolarni tinch yo‘l bilan hal qilish, turli qarashlarga hurmat bilan munosabatda bo‘lish va hamkorlik madaniyatini rivojlantirish uchun muhim ma’naviy asos bo‘la oladi.

Har ikki ijodkor merosini ta’lim jarayonida qiyosiy o‘rganish o‘quvchi va talabalarda adabiy tafakkur, madaniyatlararo muloqot ko‘nikmalari hamda umuminsoniy qadriyatlarga hurmatni rivojlantirish imkonini beradi. Bunda asarlarni faqat umumiy g‘oyalar nuqtayi nazaridan emas, balki ularning tarixiy muhiti, badiiy shakli va mualliflarning o‘ziga xos dunyoqarashi asosida o‘rganish muhimdir.

Shuningdek, ikki mutafakkir ijodidagi insonparvarlik g‘oyalarini o‘rganish o‘zbek va turk xalqlari o‘rtasidagi tarixiy-ma’naviy yaqinlikni anglashga yordam beradi. Bu yaqinlikni e’tirof etish bilan birga, har bir ijodkorning individual badiiy uslubi va tarixiy tajribasini alohida baholash ilmiy xolislikni ta’minlaydi.

Alisher Navoiy va Yunus Emre ijodida insonparvarlik g‘oyalari turli badiiy shakllar va falsafiy yondashuvlar orqali ifodalangan bo‘lsa-da, ularning ma’naviy asoslari o‘zaro yaqin. Har ikki mutafakkir insonni qadrlash, uning axloqiy kamolotini ta’minlash va ezgulikni qaror toptirishni muhim maqsad sifatida ilgari suradi.

Navoiy ijodida insonparvarlik adolat, ilm-ma’rifat, saxovat, ijtimoiy mas’uliyat va komil inson tarbiyasi bilan uzviy bog‘langan. Uning asarlarida insonning ma’naviy qiyofasi jamiyat farovonligi va adolatli munosabatlar bilan birgalikda talqin etiladi.

Yunus Emre ijodida muhabbat, qalb pokligi, kamtarlik, kechirimlilik va insonlar o‘rtasidagi ma’naviy birlik asosiy o‘rin egallaydi. Shoir insonning ichki dunyosini o‘zgartirish orqali uning boshqalarga munosabatini yaxshilash mumkinligini badiiy ifodalaydi.

Ikki ijodkorning komil inson haqidagi qarashlari bir-birini to‘ldiradi. Navoiy ta’kidlagan ilm, adolat va ijtimoiy mas’uliyat Yunus Emre ulug‘lagan muhabbat, samimiyat va qalb pokligi bilan uyg‘unlashganda insonparvarlikning yaxlit mazmuni namoyon bo‘ladi.

Ularning merosi bugungi kunda ham yoshlar tarbiyasi, millatlararo totuvlik, bag‘rikenglik, ma’naviy kamolot va madaniyatlararo muloqot uchun muhim ahamiyatga ega. Navoiy va Yunus Emre ijodini qiyosiy o‘rganish turkiy adabiyotning mushtarak qadriyatlarini chuqurroq anglashga hamda bu merosni zamonaviy ta’lim va tarbiya jarayonida samarali qo‘llashga xizmat qiladi.

Alisher Navoiy va Yunus Emre insonparvarlikni insonning o‘zini anglash, o‘z nafsini tarbiyalash, boshqalarni qadrlash va ezgulik yo‘lida faoliyat yuritishi bilan bog‘laydi. Ularning asarlaridan kelib chiqadigan asosiy xulosa shuki, insonning haqiqiy kamoloti uning bilimida ham, qalbida ham, amaliy xatti-harakatlarida ham namoyon bo‘lishi lozim.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Alisher Navoiy. Xamsa. — Toshkent: G‘afur G‘ulom nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi.

2. Alisher Navoiy. Mahbub ul-qulub. — Toshkent: G‘afur G‘ulom nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi.

3. Alisher Navoiy. Lison ut-tayr. — Toshkent: G‘afur G‘ulom nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi.

4. Yunus Emre. Divan. Tanqidiy nashrlar va ilmiy izohlar asosida foydalaniladigan matn.

5. Yunus Emre. Risaletü’n-Nushiyye. Tanqidiy nashr va ilmiy tadqiqotlar asosida foydalaniladigan matn.

6. Köprülü, F. Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar. — Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.

7. Jo‘raxonova, M. J., Nuraliyeva, F., Mirzakarimova, M. “Alisher Navoiy asarlarida tarbiya va insonparvarlik masalalari.” Science and Education, 2026, 7(4), 519–523. https://openscience.uz/index.php/sciedu/article/view/8766